

Agnieszka Teterycz-Puzio

"Społeczeństwo wielkopolskie w procesie kształtowania tożsamości regionalnej (1202-1314)", Karol Tanaś, Poznań 2006 : [recenzja]

Słupskie Studia Historyczne 14, 218-222

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

* * *

Karol Tanaś, *Spółeczeństwo wielkopolskie w procesie kształtowania tożsamości regionalnej (1202-1314)*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006, ss. 312

Tematyka kształtowania się świadomości narodowej i regionalnej coraz częściej jest przedmiotem badań polskich historyków. Karol Tanaś podjął problematykę dotyczącą wyodrębniania się poszczególnych dzielnic na przykładzie Wielkopolski – zwłaszcza w aspekcie tożsamości społeczeństwa wielkopolskiego. Celem Autora pracy było prześledzenie wszelkich czynników mających wpływ na kształtowanie regionalizmu wielkopolskiego i tożsamości regionalnej.

Ramy chronologiczne pracy tworzą dwie daty: 1202 – rok śmierci Mieszka III, oraz 1314 – data przejścia przez Władysława Łokietka Wielkopolski z Poznaniem. Wielkopolska w XIII wieku to obszar, w skład którego wchodziły trzy ziemie: poznańska, gnieźnieńska i kaliska. Autor zrezygnował z linearnego określania granic Wielkopolski, obawiając się, że pominię części instytucji i osób związanych z terenami granicznymi lub spoza Wielkopolski. Zmiany administracyjne pozostawił na marginesie badań, przyjmując za podstawę regionalizacji aspekt społeczny. Brakuje jednak choćby krótkiego szkicu procesu wyodrębniania się ziemi, zwłaszcza w rozdziale pierwszym, poświęconym stosunkom społeczno-politycznym w Wielkopolsce w XIII wieku.

Rozdział pierwszy prezentuje stosunki społeczno-polityczne w Wielkopolsce w latach 1202-1314. Autor wyróżnił wydarzenia związane z rywalizacją Władysława Łaskonogiego i Władysława Odonica, zwracając też uwagę na politykę zagraniczną książąt, zwłaszcza w kontekście porozumień z książętami innych dzielnic. Panowanie Przemysła I i następnie Bolesława Pobożnego scharakteryzował krótko jako czas stabilizacji wewnętrznej i konfliktów granicznych. Obaj władcy sprzyjali też umocnieniu się środowiska kościelnego. Okres ten K. Tanaś ocenił jako dobrze oświetlony źródłowo (dynamiczny rozwój kancelarii wielkopolskiej, rozwój dziejopisarstwa). Podkreślał znaczenie wiecu jako formy współdziałania w rządach i świadectwa wpływu możnych na władcę. W porównaniu z innymi dzielnicami w Wielkopolsce było mniej wieców niż w Małopolsce, gdzie możnowładztwo było bardzo silne. Obserwujemy jednak większe wpływy możnych wielkopolskich na księcia, niż np. możnych na Mazowszu. Autor zauważył, iż za panowania Przemysła I i Bolesława I nastąpił wzrost liczby wieców. K. Tanaś zwrócił uwagę na bunty możnych będące również przejawem wzrostu ich pozycji, np. w 1248 r. doszło do zawiązania spisku stronnictwa prośląskiego pod przewodnictwem Nałęczów.

Książęta wielkopolscy często ingerowali w sprawy sąsiadów. Przemysł I interesował się szczególnie sprawami śląskimi oraz pomorskimi (występując przeciw Świętopełkowi). Bolesław Pobożny uczestniczył w walkach pomiędzy synami Konrada I – w 1258 r., wsparty posiłkami pomorskimi księcia Wacława, wkroczył na

Kujawy rządzone przez Kazimierza I, popierając Siemowita I. Współpracował z Świętopełkiem oraz był w koalicji z Bolesławem Wstydlwym, Siemowitem mazowieckim i księciem ruskim Romanem. Jak podkreślał K. Tanaś, najważniejszą ze spraw politycznych była obrona kresów zachodnich i północnych.

W okresie panowania Przemysła II Autor zauważył zmniejszenie się liczby wieców. Wśród najważniejszych wydarzeń z tego czasu wymienił: zdradę Zarembów (na rzecz Henryka IV), zbliżenie pomorsko-wielkopolskie oraz sojusz Przemysła II, Mszczuja i Bogusława IV sławieńskiego. Przegląd historycznych wydarzeń kończy opis walki o władzę po Przemyśle II. Tanaś omówił też rządy czeskie i starania o Wielkopolskę Henryka Głogowskiego i jego synów oraz Władysława Łokietka. W opinii Autora polityczne wahania wielkopolskiego możnowładztwa w końcu XIII wieku doprowadziły do sytuacji dla niego niekorzystnej, bowiem Władysław Łokietek ostatecznie, jednocząc ziemie polskie, najwyższe urzędy w państwie obsadzał możnowładztwem małopolskim, a ośrodek władzy także przeniósł do małopolskiego Krakowa. Trudno się z tym w pełni zgodzić, ponieważ wybór przez Łokietka Małopolski i Krakowa jako centrum odradzającego się państwa, a co za tym idzie, pełnienie przynajmniej początkowo najważniejszych funkcji przez Małopolan raczej związany był z rolą Małopolski jako dzielnic senioralnej i silną pozycją tamtejszego możnowładztwa oraz funkcjonowaniem Krakowa jako nominalnego centrum wszystkich ziem w okresie rozbitcia dzielnicowego, zaś wahania polityczne, zwłaszcza po śmierci Leszka Czarnego, cechowały też możnowładztwo innych dzielnic, np. elita Małopolski rozbita była na możnowładztwo sandomierskie i krakowskie, mające często inne cele polityczne.

Rozdział drugi zawiera rozważania na temat świeckiego otoczenia książąt – Władysława Laskonogiego, Władysława Odonica, Przemysła I, Bolesława Pobożnego, Władysława Łokietka, Wacława II oraz książąt głogowskich. Autor zwrócił uwagę na opcje regionalnej elity władzy, pokazując ich prośląskie sympatie, przejawiające się wezwaniem Henryka Brodatego, wystąpieniem Nałęczów w 1248 r. i buntem części rycerstwa z ziemi kaliskiej pod przewodnictwem Sędziwoja Zaremby z 1284 r. Za J. Bieniakiem Tanaś wskazał na międzydzielnicowe porozumienie rodów, zwłaszcza w okresie buntów. Autor podjął próbę odpowiedzi na pytanie, do jakiego stopnia rycerstwo dzielnic zdecydowane było poprzeć lokalnego władcę, a na ile wykazywało potrzebę ponadregionalnej więzi rodowej opartej na związkach krewniczych i dostrzegało doraźny interes rodzinny.

K. Tanaś zauważył rotację personalną w otoczeniu rodziny książęcej. Podkreślał coraz poważniejszą rolę niektórych rodzin, takich jak Łodziowie, Grzymalicy, Nałęczowie, Zarembowie, Pałukowie, w otoczeniu różnych książąt. Zwrócił także uwagę na podejście poszczególnych władców do przedstawicieli elity, np. Władysław Laskonogi według niego był zwolennikiem silnych, osobistych, nieosłabionych immunitetami rządów, natomiast Władysław Odonic wspierał duchowieństwo, co wywołało niezadowolenie rycerstwa wielkopolskiego, wyrażające się poparciem dla Henryka Brodatego. Dalej Autor omówił regionalną elitę władzy związaną z księciem Przemysłem I. Początków stronnictwa Bolesława Pobożnego szukał w związku z wiecem w Pogorzeliczy w 1253 r. Zauważył, że grupę najwyższych urzędów z oto-

czenia Przemysła II tworzą byli współpracownicy jego stryja, a nawet ojca. Jeden z podrodziałów omawianej książki został poświęcony także wielkopolskiemu kręgowi współpracowników Władysława Łokietka, Przemysłodów oraz książąt głogowskich.

Kolejną grupą, której rolę w procesie regionalizacji omówił Autor w osobnym – trzecim – rozdziale, jest duchowieństwo. Kościelny podział administracyjny dzielił Wielkopolskę między arcybiskupstwo gnieźnieńskie a biskupstwo poznańskie. Geograficznie i politycznie Gniezno to centrum Wielkopolski i, pomimo że arcybiskup zarządzał polską prowincją kościelną, to jego działalność w dużej części była związana z wewnętrznym życiem diecezji. K. Tanaś scharakteryzował krótko działalność kolejnych arcybiskupów: Henryka Kielicza, Wincentego z Nakła, Pełki, Janusza i Jakuba Świnki. Wszyscy w większym lub mniejszym stopniu włączali się zarówno w politykę wewnętrzną, jak i ponaddiecezjalną, np. Pełka współpracował z Przemysłem, Bolesławem Pobożnym oraz Bolesławem Wstydlwym, był zaś w konflikcie z księciem mazowieckim Konradem. Bliski współpracownik Pełki, Janusz herbu Tarnawa, pochodził z Małopolski. Jakub Świnka był z kolei mocno zaangażowany w politykę zagraniczną Przemysła II.

Obraz wpływowych przedstawicieli gnieźnieńskiego kleru uzupełniają kanonicy tamtejszej kapituły. K. Tanaś wymienił wszystkich proboszczów kapituły gnieźnieńskiej, następnie proboszczów kolegiaty pod wezwaniem św. Jerzego oraz dziekanów w Gnieźnie. Autor zauważył większą stabilność w składzie kapituły poznańskiej w stosunku do środowiska gnieźnieńskiego. Wymienił kolejnych biskupów, począwszy od biskupa Pawła, wywodzącego się z Małopolski, następnie Boguchwałę z Porajów, Piotra, kolejnego Boguchwałę Porajczyka, wspominał o sporze po jego śmierci w sprawie obsadzenia biskupstwa rozstrzygniętym przez papieża (s. 137). Wskazał proboszczów, dziekanów, archidiaconów, scholastyków, kantorów i kustoszów związanych z biskupstwem w Poznaniu. Wymienił osoby z obu środowisk wyróżniające się częstotliwością występowania i funkcjami sprawowanymi przy książętach. Zwrócił uwagę na widoczne w źródłach zmiany stanu majątkowego biskupstwa, omawiając działalność gospodarczą kolejnych biskupów. Podał przykłady potwierdzające częstą rotację między kapitułami Wielkopolski a innymi ośrodkami kolegiackimi, zwłaszcza z Kalisza i Łęczycy.

Rozdział czwarty został poświęcony roli klasztorów w procesie regionotwórczym, ze szczególnym uwzględnieniem ich ponadregionalnego znaczenia. W rozdziale piątym zaś znajdujemy informacje o zakonach rycerskich i szpitalnikach w Wielkopolsce, zwłaszcza o najbardziej widocznych joannitach i templariuszach, jednak zauważalny jest brak wyraźnych wniosków o ich wpływie na regionalizm.

W rozdziale szóstym Autor zajął się rozwojem tzw. prawa niemieckiego w Wielkopolsce oraz problematyką miejską w kontekście badań nad regionalizmem. Zauważył m.in., że przeobrażenia społeczno-gospodarcze, zachodzące w okresie rozbięcia diecezji, związane ze stałym wzrostem wymiany towarowej, zmieniały stary podział administracyjny oparty na systemie kasztelańsko-grodowym, wprowadzając (głównie za pośrednictwem śląskim) nowe struktury administracyjne – dysstrykty.

Rozdział siódmy zawiera informacje o oddziaływaniu interregionalnym w latach 1202-1314. Wśród nich wyróżniają się oddziaływania środowiska śląskiego, np. posiadłości na terenie Wielkopolski miał klasztor w Lubiążu, klasztor cysterek w Trzebnicy, klasztor cystersów w Henrykowie. Wielkopolskie klasztory cystersów otrzymały także dobra od darczyńców ze Śląska. W zagospodarowanie północnej Wielkopolski zaangażowani byli pomorscy cystersi z Kołbacza. Książęta pomorscy również byli dobroczyńcami klasztorów wielkopolskich.

Arcybiskupstwo gnieźnieńskie oraz biskupstwo poznańskie w związku ze swoimi posiadłościami utrzymywały kontakty z regionem kujawsko-mazowieckim. Biskup poznański posiadał na Mazowszu wyodrębnioną enklawę dóbr (archidiaconat czerski). K. Tanaś wspomniał tylko o niewyjaśnionej genezie tych posiadłości – brak jednak, poza jedną pracą z przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku, przynajmniej zasygnalizowania nowszej literatury na ten temat. Klasztory wielkopolskie były zaangażowane w rozwijanie stosunków gospodarczych z dzielnicą kujawską i mazowiecką. Określone korzyści materialne poprzez kontakty z wielkopolskimi strukturami kościelnymi zyskiwało biskupstwo kujawskie, kruszwickie, opactwo norbertanek w Strzelnie oraz prepozytura w Jazdowie.

Omawiając międzydzielnicowe relacje, Autor wspominał o arbitrażu Przemysła II w sporze między Leszkiem Czarnym a Siemowitem kujawskim. Podsumowując zaznaczył, że najbardziej zażyłe stosunki łączyły Wielkopolskę ze Śląskiem, dość ożywione były też kontakty wielkopolsko-pomorskie dzięki aktywności władców obu dzielnic. Kontakty wielkopolsko-kujawskie związane były głównie z kontaktami klasztoru cystersów w Byszewie z arcybiskupstwem gnieźnieńskim, zaś wielkopolsko-mazowieckie znamy szczególnie z działalności biskupów poznańskich. Najskromniejsze stosunki w opinii K. Tanasia łączyły Wielkopolskę z dzielnicą małopolską (jako świadectwo relacji małopolsko-wielkopolskich wymienia nadania Przemysła II dla Małopolan), choć warto w kontekście tych stosunków pamiętać o zaangażowaniu Władysława Laskonogiego w walkę o Kraków i układzie zawartym z małopolskim możnowładztwem w Cieni.

Rozdział ósmy został poświęcony wpływowi zagadnień ideologicznych na rozwój regionalizmu w XIII-wiecznej Polsce. K. Tanaś porównał mechanizmy zjednoczeniowe Wielkopolski, Śląska i Małopolski. Omówił także wpływ kultu świętych na tę sprawę. Wspominał o próbie znalezienia duchowego opiekuna – patrona dla Małopolski, podjętej przez biskupa krakowskiego Gedkę, który sprowadził szczątki św. Floriana, co miało konkurować z wielkopolskim kultem św. Wojciecha. Kult św. Floriana nie przyjął się jednak w Małopolsce, zaś ostatecznie duchowym opiekunem tej dzielnicy został biskup krakowski Stanisław. Ożywienie kultu św. Wojciecha nastąpiło zwłaszcza w czasach Jakuba Świnki. Na Śląsku rozwijał się kult św. Jadwigi, żony Henryka Brodatego, która pojawiła się jako patronka zjednoczonego Królestwa. Symbolem dążeń zjednoczeniowych było też zdominowanie heraldyki książęcej w drugiej i trzeciej dekadzie XIII wieku przez symbol Orła Białego. W bibliografii pracy K. Tanasia brakuje jednak najnowszej pracy dotyczącej tej tematyki (A. Jaworska, *Orzeł Biały, herb państwa polskiego*, Warszawa 2003). Autor zwrócił też uwagę na arenę majestatyczne książąt, świadczące o ich ambicjach (na Śląsku

najwięcej w dokumentach Henryka IV, także w dokumentach Władysława Łokietka). K. Tanaś podkreślił, że rywalizacja między Wielkopolską a Małopolską poza wymiarem wybitnie politycznym miała dodatkową osnowę doktrynalną – Gniezno odgrywało główną rolę w przewodnictwie duchowym, Kraków natomiast to dawna stolica działu seniora. Zauważył też, że często oficjalne stosunki między dzielnicami były wrogie, zaś jednostkowe kontakty w tym czasie mogły być dobre. K. Tanaś szczegółowo omówił działalność interregionalną książąt, zwłaszcza Władysława Łokietka. Stosunkowo mało miejsca poświęcił natomiast na tendencje odśrodkowe i ich wpływ na wyodrębnianie dzielnic.

Praca K. Tanasia to niewątpliwie wartościowy wkład w badania dotyczące dziejów Polski w XIII wieku. Autor szeroko i jednocześnie szczegółowo prezentuje różne aspekty omawianego zagadnienia, analizuje także wiele czynników mających wpływ na kształtowanie regionalizmu i świadomości regionalnej na przykładzie Wielkopolski oraz ukazuje aktywność wszystkich warstw społeczeństwa w tym procesie. Książka K. Tanasia zajmuje szczególne miejsce w badaniach dotyczących ważnego elementu średniowiecznej historii – początków kształtowania się regionalizmu poszczególnych ziem.

AGNIESZKA TETERYCZ-PUZIO
AP SŁUPSK

* * *